

De la teorie la istorie. Și de aici, la *global*

Nimic nu se mai poate întreprinde astăzi, în mod legitim, în știință, fără un argument teoretic. Teoria conferă legitimitate și, deci, valoare, oricărei practici, iar asta înseamnă că orice argument se sprijină pe cunoașterea practicilor față de care el, argumentul, propune altceva. Dar nici măcar teoria nu deține controlul asupra practicilor. Teoria e, în mare măsură, un simplu exercițiu narcisiac, o practică de gândire autarhică, pentru că ea singură nu are autoritate. Nu, e vorba întotdeauna de relația pe care discursurile o au cu Puterea. În acest moment, Puterea e difuză, capilară, riscantă – dar ea nu dispare niciodată. Teoria nu face o ceapă degerată pe lângă Putere. Așa nevolnică, însă, teoria reprezintă mișcarea din care se nasc noi forme ale Puterii. De îndată ce o nouă formă se naște, teoria din care a ieșit este lăsată de izbeliște, dată uitării. Condiția teoriei este aceea de a fi o mamă pe care nici un copil, o dată născut, nu o mai recunoaște. Nu-i nevoie să ne gândim mai departe de Marx, marxism și regimurile politice de după 1945 inspirate din el.

Nici în literatură lucrurile nu stau altfel. Orice studiu literar capătă valoare într-un sistem de evaluare care ține de o „teorie”. Teoria nu este un domeniu epistemic de sine stătător. Sigur că există teorie și teorie. Există, altfel spus, o teorie care prescrie practica în orice domeniu, iar fiecare practică include acel procent de teorie pe care un bun inductor îl poate exploata. În sens modern, teoria nu este altceva decât o reflecție asupra unor practici care funcționează demult de la sine, în virtutea unei naturalizări la care se ajunge printr-un exercițiu îndelungat și constant, lipsit de sincope. De ce în sens modern, însă? Pentru că modernitatea se caracterizează și printr-o criză de legitimitate iremediabilă. Pentru a o conjura, domeniile epistemice care sucombă în urma acestei crize fac apel la teorie. Poate nu e inutil să spunem că, în domeniul umanioarelor, criza respectivă se adâncește după secolul al XVIII-lea. E vorba de un moment bizar în istoria intelectuală a Occidentului, în care învățați de pretutindeni cer o metodă care să le orienteze lucrul – Descartes anticipase momentul – și o segregare netă a discursurilor: pe de o parte, literatură sau impresionism, pe de alta, știință, adică metodă, adică un totalitarism epistemologic, repede ideologizat,

care a supraviețuit mult. (După anii 1940, la nivel de stat, în blocul comunist din Europa, de pildă, dar și în alte părți ale lumii, fără să devină însă o Putere absolută). Bizară nu e dorința de metodă, ci mai degrabă apartheidul epistemologic practicat. Manifestarea acestei dorințe e suspectă, nu ceea ce ea declară că ar fi obiectul ei. Încrederea în metodă va fi mereu și în același timp intensă și problematică, pentru că, de fapt, *metoda* nu rezolvă mai nimic, în măsura în care e dubios că științele umane ar fi discursuri chemate să rezolve ceva. Faptul că eu, unul, cred că ele nu trebuie să rezolve nimic, așa cum nici ideologiile sau terapiile nu vin să vindece sau să salveze colective, nu înseamnă că științelor umane nu li se cere și azi același lucru pretins de la științele celelalte, cele „pe bune”. Democrația nu rezolvă nici ea foarte multe probleme, doar se pliază mai bine pe natura umană, iar totalitarismele de tot felul au și ele clipele lor de grație, de la care ar putea porni o asanare a unei societăți prea mult bazate pe autoreglare. Autoreglarea are limite, Bataille și compania avea dreptate: instinctul autodistructiv există.

Teoria în sens modern apare, în domeniul literar, prin secolul al XIX-lea. Este momentul în care se face „tranzitia de la istoria literaturii – ca o suită de monografii de autor, un tablou – către istoria literară – ca o punere în relație a literaturii și a vieții sociale”¹. Altfel spus, pasajul de la o istorie citită ca literatură și o istorie „științifică”, bazată, adică, pe o metodă. Inutil de adăugat, de acum încolo vorbim despre istoria literară doctrinară, un demers de cunoaștere și de operă în același timp în care subiectul, devenit om de știință, caută, după modelul lui Auguste Comte, adevărul omenesc nu altfel decât o face un chimist, un fizician sau un biolog – spre deosebire, de pildă, de un filozof sau de un botanist enciclopedist de secol 17 sau 18. Fie că vorbim apoi de Sainte-Beuve, dar mai ales de Ernest Renan, de Hippolyte Taine sau de Ferdinand Brunetière, adică de un critic literar încă de salon (dar pătruns deja de microbul pozitivismului), de un filozof romantic, dar disciplinat, de un istoric convertit la pozitivism și de un clasicist, grija pentru metodă e o

¹ Antoine Compagnon, *La Troisième République des Lettres. De Flaubert à Proust*, Seuil, 1983, p. 23.

preocupare esențială, esențială pentru că doar ea legitimează demersurile autorilor. Peste toți aceștia apare, la început de secol XX, Gustave Lanson, cel care va încerca să stăvilească elanul scientist al predecesorilor, pentru a-l debransa de la narcisismul celui care își spune om de știință fără să poată descoperi de fapt nimic legic (istoricul literar nu va fi niciodată fizician) și pentru a reuși să reinvestească toată energia aceasta în travaliu analitic. Metoda lui Lanson nu mai e propriu-zis una cu forță doctrinară, în măsura în care discursul său istoric se adaptează obiectului mai bine decât reușeau cele ale predecesorilor, dar Lanson rămâne dominat de o idee care astăzi pare desuetă: aceea a împărțirii lumii în civilizație și barbarie.

Conform unei idei vechi precum modernitatea, prezența literaturii e o dovadă de civilizație, iar civilizația reprezintă locul umanului prin excelență și prin excluziune. Necivilizația este o non-ființă. Un non-loc, *hic sunt leones* unde istoricul nu are ce face, pentru că rațiunea lui căutătoare nu poate spera să cunoască nimic. Această convingere îl face pe Lanson să considere că mediul în care o istorie poate fi înțeleasă și cel în care istoricul poate să își înțeleagă obiectul este națiunea. Cele mai mari civilizații vii sunt cele naționale. În afara lor, umanitatea se află într-un proces de evoluție care, pînă să atingă stadiul național, nu poate fi cunoscut și nu poate deveni obiectul unei istorii. La început de secol XX, însă, lumea se civilizase: Europa și America de Nord aveau o civilizație, alte mari părți de lume așijderea, iar rolul istoricului literar era cu atît mai important. Ei, odată cu trecerea centrului de greutate al cercetării științifice din Europa în Statele Unite, anumite presupoziii ale practicilor umaniste se schimbă. Ele devin, deci, supuse teoriei și, în felul acesta, istoria literară devine și ea un obiect de reflecție. Recent, mi-au atras atenția două abordări ale istoriei literare în termeni de „globalitate” care nu știu una de cealaltă. În cartea *French Global. A New Approach to Literary History*, Christie McDonald și Susan Rubin Suleiman scriu așa: „Pentru noi, definiția globalului e mai mult ca un fel de GPS – sistem de poziționare global: un sistem de navigație de-a curmezișul lumii care le permite utilizatorilor să-și determine locul foarte precis cu ajutorul unui echipament de receptare care detectează semnale radio de la rețea de sateliți în orbite stabile, predictibile”. Da, dar utilizatorii se mișcă pe rute impredictibile. Ceea ce face ca GPS să trebuiască să recalculeze mereu coordonatele. În al doilea rînd, autoarele mai scriu, referitor la ceea ce înțeleg ele prin global: „este vorba despre un glob interconectat, despre diferențe cultu-

rale în interiorul și dincolo de națiune”². Nu e momentul aici să mă lungesc, dar lucrarea de peste 500 de pagini, apărută la Columbia University Press în 2010 a avut un ecou larg în Franța și a demonstrat că, oricît de discutabile, noile inițiative în materie de științe umane vin tot din America. Lucrarea, o sumă de 30 de texte semnate de autori globali – americani, francezi sau nu – repune în chestiune valoarea epistemică a ideii de civilizație și a ideii de națiune, a conceptului de literatură și a identităților culturale, în genere, mai puțin discutate în lucrări de istorie a literaturii (nu puține în Franța). Mai recent, citesc în „România literară”, sub semnătura lui Nicolae Manolescu: „Istoria literaturii, și de altfel toate celelalte, este un capitol din istoria cunoașterii umane, din acea – când lentă, când precipitată, când ezitantă, când decisă, – înaintare a minții omenеști pe calea descoperirii lumii din noi și din afara noastră, și, nu în ultimul rînd, a capacităților noastre creatoare. Putem discuta, cel mult, dacă mai e posibilă o istorie globală precum a lui G. Călinescu sau a mea, sau e cazul să schițăm o teorie a unor istorii parțiale, pe genuri, pe curente și epoci sau pe mai știu eu ce”. Acest fragment de text este unul teoretic, așa cum am definit mai sus „teoria”. Este vorba despre o reflecție asupra practicii istoriei literare, la care criticul invită: „În definitiv, mi-am spus, nu cred că tinerii critici nu sunt în stare să facă deosebirea dintre o problemă intelectuală reală și un simplu reflex al modei. Nu de aerul timpului e, în fond vorba, ci de adoptarea unei poziții intelectuale și morale temeinic meditată. Luați-o ca pe o invitație!” Invitația e bine primită. Problema este una teoretică, însă. Și ea pornește de la accepțiunea termenului „global”. Ca invitația să aibă consecințe, ar trebui ca reflecția să pornească mult mai de jos decât crede, acum, Nicolae Manolescu că ea pornește. Pentru aceasta, însă, trebuie să fim convinși de încă ceva: dacă teoria are un merit, pe lîngă atîtea păcate, este acela al „interconexiunii”: ea nu e și nu a fost vreodată națională, iar dacă a fost, a reușit repede să pună la îndoială o identitate așa-spuse națională. Dezbateră pe marginea unei istorii literare, sau a literaturii, nu e una de purtat aici, ci și aici, și acolo, la nivel global. În dialogurile culturale intră de acum încolo toată lumea. Nicolae Manolescu, Susan Rubin Suleiman, eu, „criticii tineri”. E mai greu, e mai lung, dar, dacă tot nu se „rezolvă” nimic, cred că merită.

² *Op. cit.*, „Introduction”, p. X.